ВИКОРИСТАННЯ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ ПОВСТАНСЬКИХ РОДИН В АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНИХ ЗАХОДАХ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945 – 1950 РР.)

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри нової та новітньої історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Анотація. *У статті вперше на основі невідомих та маловідомих документів досліджується проблема використання радянською адміністрацією сімей націоналістів в агентурних комбінаціях. Виокремлюються основні напрямки роботи репресивно-каральних органів. З'ясовано, що більшість цих заходів суперечила міжнародним конвенціям та загальнолюдській моралі. Автор довів, що ця форма боротьби спецорганів із націоналістами відігравала надзвичайно важливу роль. Висунуто твердження, що радянська влада вела боротьбу не лише із безпосередніми учасниками визвольного руху, але й з їхніми родинами.*

Ключові слова: *Карпатський край ОУН, визвольний рух, націоналісти, родини, репресивно-каральні органи.*

Досить складно передати словами трагізм ситуації, у якій опинилося західноукраїнське населення в 1940 – 1950-х рр. Антагонізм у суспільстві, який радянська адміністрація намагалася ввести усіма можливими способами, у цей період досягнув свого піку. Жертвами жорстоких репресій ставали не лише безпосередні учасники визвольного руху, симпатики, але й їхні родини. Масштаби репресій радянської адміністрації проти родин націоналістів виходять за межі людської уяви. Проте проблема використання репресивно-каральними органами повстанських сімей як заручників чи вербування родичів для контролю за підпіллям практично не висвітлювалася. Епізодично цього питання торкалися ряд дослідників [*2*] в узагальнюючих працях з історії визвольного руху [*2*, *3*, *49*, *50*, *56*]. Вперше ґрунтовну документальну базу з питання репресій проти сімей членів ОУН і УПА опублікував В. Сергійчук [*57*, *58*]. Найбільш масштабніша форма репресивної політики радянської адміністрації – депортації – знайшла відображення у дослідженні Й.Надольського [*55*], у якому автор аналізує причини, методи та етапи проведення депортацій. Серйозну теоретико-методологічну та археографічну працю, присвячену репресіям проти родин повстанців, підготувала Т. Вронська [*4*]. Проте комплексне дослідження репресивної політики радянської адміністрації проти родин націоналістів у Карпатському краї відсутнє.

Метою статті є на основі невідомих документів і матеріалів розкрити репресивну політику проти сімей українських націоналістів як одну із форм боротьби каральної системи проти самостійницького руху. Не претендуючи на істину в останній інстанції, ми прагнемо зупинитися на її окремих елементах, не зачіпаючи депортаційних кампаній, оскільки вони були масштабним напрямком, який претендує на окреме дослідження.

Радянська пропаганда прагнула різними способами дискредитувати українських повстанців. Їх зображували бандитами, злочинцями, агентами міжнародних спецслужб. Влада намагалася протиставити націоналістів із решою населення. Хоча насправді це були звичайні люди, які мали сім'ї, родини, готові пожертвувати найціннішим, не лише власним добробутом, комфортом, елементарними побутовими вигодами, але й долею та життям рідних і близьких. Більше того, родини усвідомлено йшли на такі жертви. Більшість підпільників щиро боролися за незалежну українську державу.

Практично усі очільники крайового, окружних, надрайонних проводів були одружені [*18*, 142; *12*, 72–73]. Дещо менше одружувалися керівні кадри районних і кущових проводів. Насамперед це пов'язано з тим, що за віком вони були значно молодшими. Потрібно відзначити, що у підпіллі одруження відбувалися з дозволу вищого керівництва. Зокрема, референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН В. Лівий інформував 19 серпня 1948 р. провідника цього краю В. Сидора-«Шелеста», що референт СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН Василь Шеванюк-«Залізний» просив дозволу одружитися із Наталією Посацькою- «Уляною», і останній такий дозвіл отримав [*35*, 83]. Така ситуація була зумовлена складними обставинами боротьби і можливостями впливу через сім'ї на підпільників.

Любов і підтримка рідних, близьких людей у важких умовах підпілля мали колосальне мо-

рально-психологічне значення, що також добре розуміли керівники підпілля. Дотримуючись спільних поглядів, жінки повстанців ішли на будь-які жертви, щоб не лише підтримувати, бути поруч, але й вести спільну боротьбу. Наприклад, Василь Сидор-«Шелест» був одружений із Анною Романів-«Наталкою», яка із приходом радянської влади разом із дитиною перейшла за кордон, у Німеччину. Однак дитина померла і А. Романів у 1945 р. повернулася до свого чоловіка, оскільки хотіла бути поруч із ним та вести активну боротьбу (працювала архіваріусом крайового проводу) [*28*, 13; *39*, 135]. Здебільшого дружини підпільників, особливо керівників, працювали поруч із ними, в основному друкарками, пліч-о-пліч вели боротьбу і гинули разом із чоловіками, як, наприклад, Микола Твердохліб-«Грім» із Ольгою Герасимович (загинули 17.05.1954 р., с. Зелене), Володимир Лівий-«Йордан» із Дарією Цимбаліст-«Оля» (загинули 04.12.1948 р., с. Топільське Рожнятівського р-ну), Іван Лаврів-«Нечай» із Галиною Морокою-«Степова». Референт Українського червоного хреста (далі – УЧХ) Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Марія Мицко-«Марія» у підпіллі одружилася із заступником референта СБ Буковинського окружного проводу ОУН Миколою Корженівським-«Коля», референт СБ Дрогобицького обласного проводу ОУН Василь Медвідь-«Васильченко» був одружений із сестрою Василя Кука-«Леміша» [*40*, 37; *16*, 112; *25*, 245 – 246; *30,* 45; *39*, 135; *43*, 164–165; *44*, 145]. Референт пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН Михайло Дяченко був одружений із Марією Савчук (у 1942 р. у них народився син Святослав) [*52*, 20–21].

Значна частина керівного складу одружилася у період німецької окупації. Досить часто націоналісти одружувалися в умовах підпілля. Наприклад, у листопаді 1944 р. у с. Глубоке відбулося вінчання Івана Синенка-«Яра» з підпільницею. Після шлюбу проходило святкування у будинку місцевого мешканця. Серед присутніх були господарчий референт Станиславівського окружного проводу ОУН «Знайда», господарчий референт Станиславівського повітового проводу ОУН Микола Говдяк-«Гайворон», референт СБ цього ж проводу Василь Капущак (Капустяк)-«Мирон», есбіст Василь Гусак-«Прометей», командир куреня «Благий» та ще близько 5 осіб [*15*, 45–46]. Водночас потрібно відзначити, що сім'ї – найбільш уразливе місце націоналістів, що добре розуміли спецоргани і ефективно використовували.

В основному репресивно-каральні органи впливали на підпільників через їхні родини. Для цього, передусім, проводили арешти, вербування, шантаж, брали у заручники, депортували рідних і близьких. Зокрема, чекісти, довідавшись, що референт СБ Коломийського окружного проводу ОУН «Козак»[1] був одружений із «Надією», і не маючи змоги захопити «Козака», розпочали пошук його дружини. Під час операції 28 липня 1951 р. її захопили пораненою. На допиті «Наді» довелося зізнатися, що у неї з «Козаком» є син Степан, який проживав з її батьками. Далі оперативники довідалися, що «Козак» любив дружину та сина і заради них готовий був виконати будь-які вимоги, навіть піти на співробітництво. Перевіривши цю інформацію, чекісти схопили охоронців «Козака» і шляхом листування схилили його до співпраці. У першому листі «Козака» до спецорганів відчувається глибина переживань, які зсередини роздирали його, через що він вдався до крайніх заходів: «Відповідаю на запитання підняті у ній, що стосується Наді, то я згідний, що там є недоліки, але ми зробимо так, щоб було все добре. Для мене зараз достатньо, що вона жива і виздоровлює. Зустріч із батьками можете зорганізувати, але не для мого переконання, але для того, щоб їх Надя розрадила. Мені їх дуже шкода, вони для мене після Степанка перші. …Особистої зустрічі я бажаю як можна швидше, щоб фактично все оформити і обговорити план зв'язку, шифри і охоронні знаки» [*41*, 185 – 187; *10*, 200].

Політика радянської влади щодо націоналістів була терористичною. Оскільки до сімей повстанців застосовували не лише репресії, але й використовували їх як банальних заручників. Чекісти пробували зіграти на святих батьківських почуттях. Так, здійснюючи розшук і розробку Миколи Твердохліба-«Грома», вони встановили, що у 1948 р. його дружина Ольга Герасимович, перейшовши на нелегальне становище, залишила на виховання свого сина Ярему в сестри Іванни Герасимович. У серпні 1949 р. Іванна Герасимович за зв'язки із підпіллям була виселена у Хабаровський край, а сина «Грома» забрали до дитячого будинку м. Рогатин, де під прізвищем Яків Олександрович Дигін хлопчик навчався у першому класі. М. Твердохліб дав завдання Анні Дмитрів викрасти його сина, оскільки він і Ольга Герасимович надзвичайно хвилювалися за долю дитини. Довелося навіть пообіцяти А. Дмитрів значну суму коштів. Чекісти прагнули зіграти на батьківських почуттях «Грома» і Ольги Герасимович до сина та провести заходи (обіцяючи йому збереження життя і повернення сина), які змусили б «Грома» до співробітництва з органами МВС. З цією метою оперативники сфотографували сина у різних ракурсах, а потім за допомогою вчителя написали лист (почерком сина) до батька і матері та разом із фотографіями передали «Грому» [*5*, 6]. Аналогічна ситуація трапилася з дітьми В. Лівого-«Йордана» та Дарії Цимбаліст-«Ольги». У жовтні 1948 р. «Йордан» наказав колишньому референту СБ Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Ярославу Томину-«Віктору» викупити або ж викрасти дітей, які перебували у дитбудинку м. Станіслав, виділивши на це 4 тис. крб. Однак і цей захід не увінчався успіхом [*20*, 264; *36*, 59].

Більшість керівних кадрів у Карпатському краї були одружені і мали дітей, тому намагалися максимально убезпечити їх від можливих репресій, а в подальшому і використання репресивно-каральними органами для впливу на батьків. Важка родинна трагедія сталася у заступника референта СБ Карпатського крайового проводу ОУН Богдана Яцківа-«Сафрона», «Дениса». У травні 1949 р. під час спецоперації вбили його дружину, а сина (4 роки) радянські органи віддали у дитячий будинок м. Станіслав. Крім того, йому вже довелося пережити втрату батьків, які були вислані у віддалені райони СРСР. Чекісти з метою захоплення «Сафрона» намагалися використати його десятирічну дочку, яка переховувалася у Львові в помешканні

[1] Зважаючи на чинне законодавство України, яке забороняє оприлюднювати справжні імена та псевдоніми агентури МДБ УРСР, назвемо його просто «Козак».

дядька Дмитра. Однак, незважаючи на величезну любов до дітей, схилити Богдана Яцківа до співпраці не вдалося [*39*, 367–370].

Полювали чекісти і за дружиною останнього провідника Буковинської округи Юліана Матвіїва-«Недобитого». У ніч з 2 на 3 лютого 1951 р. його дружину – Любов Михайлівну Матвіїву-Дицьо-Кубранович (1911 р.н., м. Кути Станіславської обл.) – заарештували у м. Стрий. На допиті вона нічого не розповіла, тому чекісти вирішили її «розробити» через внутрішню камерну агентуру. Через декілька спроб вдалося з'ясувати, що з Ю. Матвіївим вона одружилася ще у 1939 р. З метою конспірації перед репресивними органами оформила фіктивний шлюб із поляком Дицьо. Після розконспірації Л. Матвіїв довелося переїхати у м. Стрий. У неї з Юліаном були діти, про здоров'я яких батько постійно цікавився у листах. У листопаді 1950 р. «Недобитий» передав дружині 2 тис. рублів. Однак зберігся лист, у якому Зиновій Тершаковець дорікав Ю. Матвіїву, що той покинув сім'ю і не допомагав їй. Після арешту чекісти прагнули через дружину схилити до виходу з повинною Юліана Матвіїва. Однак безрезультатно [*11*, 38–39; *19*, 239; *32*, 24–26; *33*, 175–177; *38*, 62–81].

Провідник Турківського надрайонного проводу ОУН Андрій Гирчин, перебуваючи у період німецької окупації у Східній Україні, одружився із Марією Клибанською. Влітку 1945 р. він повернувся у с. Хітар і працював інспектором району по бджільництву. У жовтні 1946 р. до нього приїхала дружина, яку він влаштував на роботу вчителем у неповній середній школі с. Кальне. Восени 1947 р. А. Гирчин перейшов у підпілля, однак продовжував підтримувати зв'язок із дружиною. Саме тому у травні 1947 р. УМДБ Дрогобицької області спробувало завербувати М. Клибанську. Після цього вона перейшла на нелегальне становище і виїхала до родини в Одеську область. Спецслужби припускали, що вона виконувала якесь завдання підпілля, тому дали вказівку «взяти в активну розробку» всіх родичів М. Клибанської в Одеській області [*34*, 50–51].

Практика радянських органів виявляти і через родичів вербувати, виводити з повинною повстанців тривала постійно. У комплексних довідках по агентурних справах на керівний склад того чи іншого проводу обов'язково описувалися всі родинні зв'язки, місця проживання, агентура, направлена на «розробку» останніх; фіксувалися родичі, які вже зазнали репресій, і ті, яких ще потрібно репресувати, можливі агентурні комбінації [*26*, 2–7, 319–320; *38*, 263–265].

Чекісти вели безперервні пошуки. Наприклад, встановили та спробували використати для впливу найближчих родичів господарчого референта Турківського надрайонного проводу ОУН. Серед них: дружина – Парасковія Федорівна Сметанка (1918 р.н.), яка перебувала на нелегальному становищі, син Володимир Попович (7 років проживав у с. Труханів у родичів), дочка Марія Попович (2 роки проживала у с. Труханів у родичів), а також брат – Андрій Юрійович Попович (1915 р.н.), який разом із сім'єю був виселений у віддалені райони СРСР [*44*, 303].

Сім'ї націоналістів обкладали агентами із найближчого оточення, яких навіть не можна було запідозрити у співпраці з радянською владою [*48*, 175–176]. Чекісти були не особливо перебірливими у методах, які застосовували для впливу на підпільників. Працюючи по ліквідації керівного складу підпілля на Прикарпатті, оперативники розпочали «розробку» сім'ї референта пропаганди Станиславівського обласного проводу ОУН «Петра»[1].

Проте оперативна комбінація не увінчалася успіхом, оскільки «Петра» не виявилося на місці проведення операції. Натомість було захоплено його дружину Марію і таємно доставлено в УМДБ та допитано. Під час допиту вона зізналася, що одружилася із «Петром» у березні 1944 р. і перебуває на 8 місяці вагітності. Отримавши нагоду схилити «Петра» до співпраці (через вагітну дружину), чекісти відправили її до чоловіка з метою вивести на зустріч з оперативником. Для цього її ретельно проінструктували. Під час операції із захоплення був присутній начальник УНКДБ Станиславської області полковник Михайлов [*16*, 103–104; *13*, 139–142].

У призначений час ні «Петро», ні його дружина на зустріч не з'явилися. Пізніше чекісти довідалися, що після того, як Марія повернулася до хати, всі родичі «Петра» перейшли на нелегальне становище [*13*, 401; *16*, 104]. Йому самому і рідним довелося пройти через муки і поневіряння. 2 березня 1945 р. у подружжя народилася дитина (у с. Чорнолицах). «Петро» пішов у с. Черніїв до своєї матері, щоб забрати потрібні для новонародженої теплі речі. У зв'язку з облавою дружина з немовлям змушена була втікати у с. Слобідку. По дорозі дитина змерзла та захворіла, а 7 березня померла. Репресивні органи займалися банальним шантажем для досягнення своєї мети. Наприклад, у листі до начальника УНКДБ полковник Михайлов писав: «Дорогий, друг! Про Вашу діяльність в ОУН ми знаємо повністю. Рано чи пізно Ви повинні бути заарештовані і суворо покарані. Крім цього, будуть скитатися Ваша старенька мати, сестри, дружина і дитина, яка скоро народиться. … Порвіть зв'язок з ОУН … Приходіть до нас. … Ми гарантуємо Вам життя, а Вашій сім'ї матеріальне забезпечення» [*16*, 104].

Залишившись практично наодинці, без будь-якої фізичної, а найголовніше моральної підтримки, «Петро» з'явився у відділ НКДБ. Про своє становище він говорив: «У місцевості проходили сильні облави, скриватися було важко. Я знаходився у пригніченому стані, відчуваючи, що провід мене ігнорує. Становище моєї сім'ї з кожним днем погіршувалося. Дружина плакала і вимагала від мене, щоб я прийняв які-небудь заходи для поліпшення нашого становища. Я не бачив іншого виходу, як з'явитися в органи НКДБ з повинною» [*16*, 106]. Зрештою після виходу із повинною, переходу на співпрацю із спецорганами «Петро,» повернувшись у підпілля, був допитаний і розстріляний.

Трагічна доля «Петра» не була поодиноким випадком. На табір провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Івана Лавріва-«Нечая» спецоргани напали 7 листопада 1946 р., під час бою загинуло 6 осіб, у т.ч. дружина – Галина Морока-«Степова» й 11-місячна дитина провідника [*14*, 232–233]. Цю жахливу подію описала у своїх спогадах Марія Савчин-«Марічка»: «Одружився 1944 року з підпільницею, псевдо

[1] Зважаючи на чинне законодавство України, яке забороняє оприлюднювати справжні імена та псевдоніми агентури МДБ УРСР, назвемо його просто «Петро».

якої було Галина, і в 1945 році, коли шаліла «сталінська мітла», у них народився син. Галина перебувала тоді в заблокованих військом НКВС Карпатських лісах. Там і народила сина в колибі, а помагав їй при породах сам Нечай. Деякий час дитина росла у лісі, без молока та всього потрібного для немовляти. Група Нечая була ним дуже горда й нахвалялись перед іншими, що в них народився партизан. А голос мав сильний: як закричав – чути було на другу гору. Коли скінчились облави, Галина замешкала з дитиною в селі, але деколи приходила до лісу провідати Нечая. Син мав уже рочок, коли одного разу вона прийшла з ним до бункеру в ліс. Там не застала Нечая. Він саме вийшов на зв'язок до іншої групи. На лихо, в тій порі війська МВС проводили облаву, під час якої знайшли бункер. Крім Галини з дитиною, в бункері перебувало ще троє повстанців. Вони всі загинули, а бункер емведисти закидали гранатами. Цю жахливу історію ми чули від зв'язкових у дорозі минулого року. Тепер, вислухавши її від Нечая в деталях, були нею потрясені, ще більше, ніж коли почули вперше. Нечай ніколи не простив собі смерти дитини і почувався без вини винуватий... За яку б шляхетну ціль людина не змагалась, активна збройна боротьба завжди жорстока, й у тому полягає велика невідповідність між ніжними надіями і потворною дійсністю» [*54*, 196–197]. Радість народження у грудні 1945 р. сина стало для Івана Лавріва надзвичайно важливою подією. З цього приводу навіть було організоване святкування у криївці військового референта Дрогобицького окружного проводу ОУН Я. Вітовського-«Зміюки». Біль втрати серйозно травмував І. Лавріва [*17*, 91–92].

Члени ОУН і командири УПА були звичайними людьми, які кохали, одружувалися, народжували дітей і хотіли жити в незалежній Українській державі. Наприклад, провідник Карпатського крайового проводу ОУН Ярослав Мельник-«Роберт» влітку 1945 р. одружився із Антоніною Король, а в ніч з 12 на 13 травня 1946 р. у них народилася двійня (дівчинка і хлопчик) [*51*, 16–18].

Протягом 1945–1950 рр. спецоргани активно заарештовували рідних підпільників, яких намагалися використати у своїх цілях. Вдалося заарештувати жінку командира ТВ «Чорного лісу» В. Андрусяка-«Різуна» Євгенію, а малолітнього сина Василя чекісти помістили у дитячий будинок м. Калуш. Хоча дитину підпілля планувало викрасти, щоб не дати можливості шантажувати В. Андрусяка [*29*, 158; *51*, 26].

Трагічно складалися долі родичів і навіть дітей убитих провідників. Їх, як правило, всиновлювали родини працівників радянської адміністрації або самі чекісти. 29 квітня 1956 р. з ув'язнення звільнили Євгенію Андрусяк, яка розпочала пошуки сина. Приклавши титанічних зусиль, їй вдалося встановити, що їхнього сина всиновила сім'я офіцера КДБ Корсакова. Останній, після переїзду із Станіслава, проживав у м. Єльні Смоленської області (Росія) [*51*, 33].

Практично кожному підпільнику довелося жертвувати не тільки власним життям і здоров'ям, але й своїх рідних. Спецоргани ретельно працювали над виявленням дружин і дітей, батьків та найближчих родичів керівників підпілля Карпатського краю ОУН. Батьки і рідні майже всіх керівників підпілля у різний спосіб були репресовані. Зокрема, чекісти 1941 р. виявили батька провідника Карпатського крайового проводу ОУН Миколу Мельника (1891 р.н., с. Бережниця), який працював дяком. Перед тим як його мали виселити, він перейшов на нелегальне становище, під час німецької окупації працював старостою сільської управи. Із приходом більшовиків перейшов на нелегальне становище. Мати «Роберта» Мельник Устина Андріївна (1893 р.н., мешканка с. Бережниця) у травні 1941 р. була вислана у віддалені області СРСР [*13*, 399, 401]. Уже після німецько-радянської війни у с. Бережниця були виявлені чотири дядьки Я. Мельника: Андрій Мельник (коваль), Юрій Мельник (працівник сільради), Дмитро і Петро Мельники (хлібороби) [*13*, 399, 401]. У 1949 р. чекісти активно шукали сестру Я. Мельника – Володимиру Миколаївну Мельник, яка у лютому 1948 р. втекла зі спецпоселення і нелегально проживала у с. Брошнів. Більше того, після усіх випробувань, які довелося перенести цій жінці, вона не змінила своїх поглядів. Прибувши у село Бережниця, розпочала активну діяльність на користь підпілля – збирала інформацію розвідувального характеру, постачала продуктами харчування тощо [*31*, 30–31].

30 листопада і 2 грудня 1949 р. були захоплені батько і мати провідника Буковинського окружного проводу ОУН «Сталя» – Анастасія Савчак і Микола Савчак, які перебували на нелегальному становищі у с. Ямниця. У 1950 р. їх вислали у віддалені райони СРСР [*19*, 208–210; *21*, 24–25; *25*, 243; *8*, 215–216]. Сім'я організаційного референта Карпатського крайового проводу ОУН З. Тершаковця була ще у 1940 р. виселена, а дружина разом із дітьми переховувалася у Миколаївському районі [*29*, 79]. Батько Володимира Лівого-«Митаря» також був виселений у 1940 р., а у 1946 р. повернувся [*29*, 81]. Ретельно працювали чекісти і над родинними зв'язками президента УГВР Кирила Осьмака. Зокрема, з'ясували, що у смт Підбуж Дрогобицького району проживала його дружина – Людмила Осьмак (1898 р.н.) і дочка Наталя, за якими було встановлено постійний нагляд [*7*, 174]. Спецоргани «розробляли» також матір і сестру провідника Дрогобицького міського проводу ОУН Левка Грущака-«Бондаренка». Зокрема, за ними встановили агентурний нагляд [*39*, 260–261].

Слід також відзначити особливу активність спецгруп, які були спрямовані на «розробку» членів сімей націоналістів. Так, здійснюючи спецоперацію супроти Городенківського надрайонного проводу ОУН, чекісти довідалися, що референт СБ Тарас Буджак-«Сталевий» підтримував зв'язок зі своєю матір'ю Марією Дмитрівною Буджак, яка у 1948 р. втекла із спецпоселення. Проживаючи на нелегальному становищі, вона зустрічалася із сином та знала про місця його переховування. Згодом чекісти довідалися, що М. Буджак проживала у м. Чернівці і до неї приходили зв'язкові від «Сталевого». У ніч з 9 на 10 квітня 1949 р. її таємно затримали і відправили в Коломийський МВ МДБ. На допиті вона зізналася, що у жовтні 1947 р. за свого сина «Сталевого» була виселена в Сибір, звідки восени 1948 р. втекла і повернулася у Станіславську область. Спочатку переховувалася у м. Городенка, а пізніше – у м. Чернівці. Про зв'язки з підпіллям нічого не розповіла. Тоді чекісти у ніч з 10 на 11 квітня 1949 р. застосували спецгрупу. М. Буджак, прийнявши лже-СБ за «своїх», повідомила, що у с. Волчківці у будинку місцевого священика проживала сестра дружини

священика (за професією вчитель), яка була особистою зв'язковою провідника Городенківського надрайонного проводу ОУН «Марка» і референта СБ «Сталевого». У лютому 1949 р. ця зв'язкова у будинку священика організувала зустріч із «Сталевим» і Р. Тучаком-«Кіровим». Марія Буджак також зізналася, що там же переховувався її чотирирічний внук Орест, а невістка загинула у 1948 р.

Потім все проходило за традиційною схемою: лже-СБ оголосив М. Буджак, що її звільнили, а по дорозі на них «напав» відділ МДБ і повторно заарештував та етапував у Коломийський міський відділ МГБ. На допиті вона підтвердила попередні покази лише частково, заперечила факт зустрічі із підпіллям і те, що вчителька, яка проживала у с. Волчківці, була зв'язковою ОУН. Спецоргани встановили, що вчителькою, про яку розповідала М. Буджак, була Ольга Василівна Левицька, а священик – Олександр Омелянович Мальчинський [*20*, 267–268].

За аналогічною схемою проведена операція у квітні 1949 р. із матір'ю заступника референта СБ Коломийського окружного проводу ОУН Костянтина Геника-«Крука». Чекісти з'ясували, що мати Варвара Василівна Геник (1889 р.н., с. Нижній Березів) у 1945 р. була виселена, але на шляху між с. Нижній Березів і с. Яблонів на етапованих напала боївка ОУН і їй вдалося втекти. Після цього вона проживала нелегально у с. Люча і підтримувала зв'язок із сином. Для того щоб знайти місце перебування «Крука», чекісти традиційно вирішили отримати інформацію через агентурно-бойову групу. Спецгрупа, діючи нібито від крайового проводу, зайшла у будинок, в якому проживала Варвара Геник. Прийнявши спецгрупу за справжню, вона розповіла, що підтримує зв'язок зі своїм сином [*20*, 345–346].

Багато членів сімей підпільників не витримували суворих повстанських буднів і змушені були виходити з повинною. Проте такі «повинні» зумовлені об'єктивними причинами. Так, оперативники УМДБ Чернівецької області 2 квітня 1949 р. змусили легалізуватися провідника Садгірського районного проводу ОУН Миколу Дмитрюка-«Скорого», «Рубана». Правда, цьому передував арешт і засудження його батька Василя Дмитрюка. Фактично батько виступив заручником, а після виходу сина із повинною В. Дмитрюка звільнили [*24*, 240–242; *42*, 121–122]. Сильні синівські і батьківські почуття підпільників давали можливість спецорганам маніпулювати ними.

Окремим напрямком роботи була «розробка» родинних зв'язків керівників ОУН (м), які перебували за кордоном. Зокрема, чекісти встановили понад 30 осіб, які мали родинні стосунки із Андрієм Мельником [*6*, 3]. Розшукуючи родинні зв'язки тих націоналістів, які емігрували за кордон, спецоргани намагалися встановити долю націоналістів Ярослава Степановича Пришляка і Євгена Степановича Пришляка. Оперативники виявили, що в УРСР у них проживали сестри – Олександра Степанівна Чайковська (1916 р.н., Станіславська область), Ольга Степанівна Пришляк (1919 р.н., виселена у Красноярський край), Стефанія Степанівна Піочкович (1910 р.н., виселена у Красноярський край), Марія Степанівна Кошик (1908 р.н., виселена у Сибір), Ярослава Степанівна Петула (1923 р.н., виселена у Сибір) [*7*, 172–173]. Репресії щодо сімей здійснювали навіть у 1950-х роках. Зокрема, складалися списки тих, хто підлягав виселенню [*47*, 193–198, 206–207].

Важливим напрямком репресивної політики радянської влади було намагання завербувати членів родин і вже через них впливати на підпілля. Хоча така діяльність здебільшого була безрезультатною. Мало хто піддавався вербуванню. Зазвичай ті, на кого чинився тиск, переходили на нелегальне становище. Так, у січні 1950 р. у 2 відділенні міліції м. Дрогобич з'явилася із повинною дружина референта СБ Дрогобицького надрайонного проводу ОУН С. Ходак-«Спартака» Вікторія Валігура. Ще до цього, у 1947 р., В. Валігура проживала легально у Дрогобичі разом із матір'ю, а після спроби її завербувати вона одразу ж перейшла на нелегальне становище. До речі, довідавшись про це, підпілля заборонило «Спартаку» зустрічатися із дружиною. Проте останній ігнорував заборону. Чекісти розглядали два варіанти розвитку подій. Перший – враховуючи, що «Спартак» і Валігура один до одного прив'язані, можливість його таємної зустрічі цілком реальна. Другий – всі матеріали і факти слід було використати для компрометації «Спартака» [*26*, 288–290].

Саме через активну агентурно-оперативну роботу спецорганів керівництво підпілля не схвалювало зустрічей повстанців із сім'ями, рідними, які проживали легально. Так, І. Лаврів зустрічався зі своєю сестрою, з приводу чого керівництво крайового проводу не просто висловлювалося негативно, але й навіть мало певні підозри щодо нього [*26*, 3; *17*, 91–92].

Особливо важко доводилося дружинам керівників підпілля, які ставали першочерговим об'єктом репресій. І тут мали місце не лише арешти, вербування чи шантаж здоров'ям і життям дітей, достатньо високим був відсоток загибелі дружин підпільників. Так, 1 липня 1951 р. у Перегінському районі загинув організаційний референт Калуського окружного проводу ОУН Григорій Вацеба-«Сулима», «Варнак» разом із своєю дружиною Марією Мацишиною-«Оксана» [*10*, 142–143]. 11 вересня 1950 р. у с. Вікторів Галицького району була вбита дружина референта СБ Калуського окружного проводу ОУН Прокофія Духовича-«Петра» Марія Духович [*23*, 180–181]. Під час стрілянини 11 липня 1950 р. поблизу с. Вербовець підпільник утік, а дружина провідника Коломийського окружного проводу ОУН Григорія Легкого-«Бориса» Олена Михнюк-«Зена» застрілилася [*9*, 85–86].

У підпіллі працювали цілими родинами, що неминуче призводило до загибелі. Були випадки, коли доводилося одному із подружжя підпільників терпіти біль втрати іншого. Наприклад, дружина Прокіпа Пастуха-«Зиновія» Катерина Петрівна Пристой-«Уляна», яка виконувала завдання розвідниці, загинула у листопаді 1949 р., підірвавшись на міні [*22*, 180].

Поширеними були випадки загибелі керівників підпілля разом із дружинами. Наприклад, Ольга Герасимович – дружина і соратниця Миколи Твердохліба – з 1947 р. перебувала в підпіллі поряд з чоловіком, загинула разом з ним 17 травня 1954 р. Провідник Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Григорій Вацеба був одружений із медсестрою і друкаркою цього проводу Марією. Дружина, працюючи у підпіллі, народила дитину, однак, зважаючи на важкі умови, немовля довелося тимчасово віддати на виховання у сім'ю, яка проживала ле-

гально. Дружина провідника Путильського районного проводу ОУН Ільї Мацьопи Євдокія Павлівна Гасюк загинула 3 травня 1949 р. на хуторі Тесницька Сергіївської сільради [*1*, 12, 37].

Увесь трагізм ситуацій може передати випадок, який трапився під час стрілянини між двома групами підпільників (одна одну прийняли за солдатів ВВ МДБ), у результаті чого загинув референт СБ Долинського надрайонного проводу ОУН Володимир Горбай-«Галайда». Дізнавшись про загибель чоловіка, його дружина «Оксана», «Сяньо» (друкарка референтури СБ Долинського надрайонного проводу ОУН) 3 грудня 1948 р. у с. Чолгани застрілилася із пістолета [*20*, 283; *35*, 71]. Місцеве населення їх поховало на цвинтарі с. Болехів [*20*, 336]. До речі, довідавшись про це, чекісти здійснили ексгумацію та ідентифікацію тіл підпільників.

Чи не найбільшою трагедією була загибель дітей підпільників. Для Західноукраїнського регіону 1940–1950 років стало звичним явищем втрата батьками своїх дітей. Під час спецоперації 25 грудня 1950 р. загинув Зеновій Петер-«Богдан» (1930 р.н., охоронець технічного звена Станиславівського окружного проводу ОУН), який був сином керівника цієї структури Костянтина Петера [*22*, 194].

Репресивно-каральні органи використовували будь-які можливості і нагоди для знищення підпільників. Так, 26 серпня 1950 р. у с. Волоща Дрогобицького р-ну помер батько провідника Меденицького районного проводу ОУН Лева Бенедикта-«Нестора». Довідавшись про це, старший групи охорони громадського порядку у цьому селі Малик І.С. доповів дільничному уповноваженому міліції Федисяк П.І. Зробивши припущення, що син обов'язково прийде попрощатися з батьком, Федисяк П.І. з бійцями групи охорони громадського порядку (далі – ГОГП) з метою ліквідації «Нестора» вирішили зробити засідку біля будинку батька. У цей день група розмістилася у 50 м від будинку Івана Лева. О 22.00 у посіві кукурудзи почувся шум і голоси. Боєць ГОГП І. Малик, який був у засідці, крикнув: «Стій, руки вверх!», у відповідь невідомий почав втікати. Після цього І. Малик вистрілив в нього і вбив. Загиблим виявився житель цього села Микола Ладович, який проживав у сусідньому будинку [*27*, 219].

Наприкінці 1940 – на початку 1950-х років із заслання почали повертатися депортовані сім'ї націоналістів. Прибувши у рідні місця, члени сімей розпочинали відновлювати попередні зв'язки із підпіллям. Серед націоналістів вони користувалися великою довірою, у свою чергу родини надавали значну допомогу підпіллю. Тобто терор, репресії, приниження, фізичні муки не змогли зламати і «перевиховати» людей. Наприклад, на початку 1946 р. із заслання у с. Березниця повернулася сім'я (батько, мати і брат) провідника Самбірського надрайонного проводу ОУН Григорія Соколика-«Зимного», яка була вислана у 1940–1941 рр. Із заслання прибула сім'я (мати і сестра) Юлії Ганущак. У ще більших масштабах поверталися сім'ї рядових підпільників і одразу розпочинали працювати на підпілля. Тобто, незважаючи на всі поневіряння, біди, втрати рідних і близьких, радянській владі не вдалося придушити, зламати патріотичні почуття [*45*, 154–155]. Дійшло до того, що начальник УМДБ Дрогобицької області В. Майструк звернувся у міністерство з пропозицією заборонити приїжджати сім'ям виселених націоналістів.

Отже, у боротьбі з підпіллям репресивно-каральна система не гребувала жодними засобами. Більшість з них суперечила міжнародним конвенціям і морально-етичним засадам. Радянська влада вела боротьбу не лише із безпосередніми учасниками українського визвольного руху, але й з їхніми родинами, використовувала найрідніших людей у агентурно-оперативних комбінаціях. Фактично офіційна влада на державному рівні проводила терористичну політику, що ще більше озлоблювало місцеве населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів управління Служби безпеки України у Чернівецькій області (АУСБУ ЧО). – Спр. 2133. – 426 арк.

2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. – Книга перша / Іван Білас. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – 432 с.

3. Вєдєнєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія / Дмитро Вєдєнєєв, Геннадій Биструхін. – К.: К.І.С., 2007. – 568 с.

4. Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.) / Т. Вронська. НАН України. Інститут історії України; Служба безпеки України. Інститут дослідження проблем державної безпеки. – К.: Інститут історії України, 2009. – 486 с.

5. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). – Ф. 2. – Оп. 19 (1959). – Спр. 6. – 286 арк.

6. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 12 (1960). – Спр. 17. – 86 арк.

7. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 12 (1960). – Спр. 42. – 192 арк.

8. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 28 (1960). – Спр. 12. – 298 арк.

9. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 28 (1960). – Спр. 15. – 242 арк.

10. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 28 (1960). – Спр. 18. – 280 арк.

11. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 34 (1960). – Спр. 15. – 315 арк.

12. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 34 (1960). – Спр. 18. – 325 арк.

13. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 55 (1953). – Спр. 6. – Т. 1. – 435 арк.

14. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 56 (1953). – Спр. 6. – Т. 3. – 286 арк.

15. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 56 (1953). – Спр. 6. – Т. 4. – 358 арк.

16. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 56 (1953). – Спр. 6. – Т. 5. – 362 арк.

17. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 58. – Спр. 11. – 308 арк.

18. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 4. – 201 арк.

19. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 6. – 332 арк.

20. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 6. – Т. 1. – 378 арк.

21. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 6. – Т. 2. – 302 арк.

22. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 3. – Т. 5. – 215 арк.

23. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 3. – Т. 8. – 240 арк.

24. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 4. – Т. 2. – 356 арк.

25. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 14. – 303 арк.

26. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60. – Спр. 16. – 409 арк.

27. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60. – Спр. 2. – Т. 3. – 342 арк.

28. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 62 (1953). – Спр. 4. – Т. 1. – 289 арк.

29. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 93 (1954). – Спр. 1. – 516 арк.

30. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 93 (1954). – Спр. 2. – 336 арк.

31. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 1. – Т. 2. – 319 арк.

32. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 5. – Т. 1. – 392 арк.

33. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 5. – Т. 2. – 302 арк.

34. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 6. – 94 арк.

35. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 8. – 102 арк.

36. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 13. – Т. 1. – 171 арк.

37. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 15. – 305 арк.

38. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 2. – Т. 3. – 428 арк.

39. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 5. – 405 арк.

40. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67448. – Т. 1. – 240 арк.

41. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр 372. – Т. 56. – 453 арк.

42. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 86. – 213 арк.

43. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр 372. – Т. 95. – 319 арк.

44. ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. 9112. – Т. 2. – 387 арк.

45. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 105. – 298 арк.

46. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 110. – 271 арк.

47. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 341. – 208 арк.

48. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 387. – Т. 1. – 310 арк.

49. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.) / Анатолій Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.

50. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років XX століття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.

51. Когут М. Герої не вмирають... – Кн. 1 / М. Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2001. – 62 с.

52. Когут М. Герої не вмирають... – Кн. 2 / М. Когут. – Калуш: «Артекс», 2002. – 72 с.

53. Когут М. Когут М. Командир Різун / М. Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2001. – 38 с.

54. Марія Савчин («Марічка»). Тисячі доріг (Спогади) / Марія Савчин // Літопис Української повстанської армії / Ред. кол.: Євген Штендера, Петро Потічний. – Т. 28. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 1995. – 598 с.

55. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939 – 1953 рр.): Монографія / Й.Е. Надольський. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 260 с.

56. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках / Анатолій Русначенко. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.

57. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоївок НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Видання друге, доповнене / Володимир Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – 184 с.

58. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955 рр. / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

Василий Ильницкий

Использование репрессивно-карательными органами повстанческих семей в агентурно-оперативных мероприятиях в Карпатском крае ОУН (1945 – 1950 гг.)

Аннотация. *В статье впервые на основе неизвестных и малоизвестных документов исследуется проблема использования советской администрацией семей националистов в агентурных комбинациях. Выделяются основные направления работы репрессивно-карательных органов. Выяснено, что большинство этих мероприятий противоречили международным конвенциям и общечеловеческой морали. Автор доказал, что эта форма борьбы спецорганов с националистами играла очень важную роль. Выдвинуто утверждение, что советская власть вела борьбу не только с непосредственными участниками освободительного движения, но и с их семьями.*

Ключевые слова: *Карпатский край ОУН, освободительное движение, националисты, семьи, репрессивно-карательные органы.*

Vasyliy Ilnytskiy

Usage by repressive-punitive organs of rebel families in agential-strategical actions in the Carpathians OUN (1945 – 1950)

Annotation. *Based on unknown or little-known documents the problem of usage by soviet administration of nationalist families in agential combinations is researched for the first time. Main work direction of repressive-punitive organs is marked out. It if found that most of these measures contradict international conventions and public morality. The author proved that such form of struggle of special organs with nationalists played very important role. It is proposed that Soviet power struggled not only with direct participants of liberation movement but also with their families.*

Key words: *Carpathian OUN, liberation movement, nationalists, families, repressive-punitive organs.*